

UN ANSAMBLU CERAMIC DE PERIOADĂ SEVERIANĂ DE LA ALBA IULIA. CONTRIBUȚII LA ISTORIA ECONOMICĂ A AȘEZĂRILOR DE LA APULUM

Studiul de față tratează materialul ceramic furnizat de săpăturile arheologice cu caracter de salvare¹ desfășurate în Alba Iulia, Bulevardul Încoronării, Nr. 26 (**Fig. 1**). Suprafața cercetată se află în apropierea zidurilor fortificației Vauban, încadrată pe partea opusă a B-dului Încoronării de monumentul ridicat în memoria Răscoalei de la 1784 și Cimitirul Eroilor.

Situl este localizat în partea de sud-vest a conurbației apulense, mai jos de platoul castrului legiunii XIII Gemina, cel mai probabil în perimetrul *municipium Septimium Apulense*². Aria cercetată, de dimensiuni modeste (6x1,5 m), a surprins pe nivelul roman o încăpere (aprox. 3,40 m) delimitată de traiecele a două ziduri paralele (-1,30 m), perimetrul în care s-a amenajat, în perioada de construcție probabil, o suprafață pentru preparat mortar de var (-1,70 m), secționată de o groapă ulterioară (G1), a cărei adâncime a fost surprinsă până la -2,20 m (**Fig. 2**). Stratigrafia superioară a fost grav afectată de activități moderne, cel mai probabil în secolul XVIII, cu ocazia amplelor lucrări de edificare a cetății Vauban. Funcționalitatea vestigiilor dezvelite nu poate fi însă stabilită cu nici un grad de certitudine, datorită dimensiunilor mici ale secțiunii și imposibilității lărgirii prin casete laterale³.

Inventarul arheologic al gropii este deosebit de interesant și variat: fragmente ceramice mari, resturi osteologice de la un animal de talie mare, o bârnă de lemn și o monedă romană de bronz, care din nefericire este extrem de corodată, neputând fi determinată. Conținutul ceramic al acestui complex este foarte omogen, sugerând o datare spre sfârșitul secolului al II-lea sau primele decenii ale secolului al-III-lea, încadrare ce corespunde în fapt perioadei de început a *municipium*-ului Severian.

Analiza ceramicii

Au fost colectate în total 36 de fragmente ceramice, o cantitate extrem de mică în raport cu suprafața cercetată. Majoritatea provin din groapa G1 și foarte

---

¹ Gligor și colab 2005; 2006, p. 68-69.

² Opiniile privind localizarea exactă a acestui *municipium* sunt împărțite (Moga 1999, p. 178; Bogdan-Cătănciu 2000, p. 120-21, 128), cercetările recente fiind favorabile amplasării sale în zona Alba Carolina-Dealul Furcilor (Diaconescu, Piso 1993, p. 71; Diaconescu 2004, p. 116, Fig. 4.3).

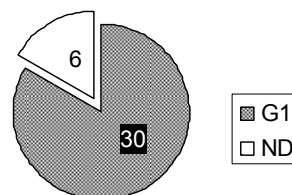
³ În perimetrul în care s-au desfășurat cercetările arheologice au fost dezafectate mai multe dependințe, între care și un cuptor pentru pâine. De asemenea, o parte a acestei suprafețe este cimentată, astfel că nu a mai putut fi sondată.

puține din nivelul de dărâmată ND (**Grafic 1**). Nu există însă deosebiri tipologice între ceramica din groapă și cea din nivelul de dărâmată. O primă observație care se desprinde din repartitia ceramicii pe sit ar fi faptul că nu s-au descoperit fragmente ceramice sau alte artefacte în interiorul încăperii delimitate de cele două ziduri paralele. Fragmente de țigle, cărămizi și olane au fost descoperite în nivelurile de dărâmată aparținând probabil acoperișului clădirii respective. Conținutul gropii G1 va constitui nucleul acestui studiu.

În analiza ceramicii s-a ținut cont în primul rând de pastă, ale cărei particularități compoziționale furnizează indicii importante în stabilirea centrului de producție, forma vasului, încadrabilă în repertoriul tipologic al centrului de producție respectiv, numărul de fragmente, numărul de vase estimat (*ENV*), precum și echivalentul estimat al vasului, prin măsurarea procentului păstrat din buză (*EVE*)⁴. Gradul de fragmentare a ceramicii din umplutura G1 este în general

mic, majoritatea sunt fragmente largi de la recipiente pentru stocat și transportat lichide sau vase pentru gătit. Nici un vas nu a putut fi întregit în totalitate, multe fragmente făcând însă parte din același recipient, spart în mai multe bucăți în momentul în care a fost aruncat în groapă. Se remarcă procentul foarte mic deținut de vesela fină de masă, reprezentată de un fragment de la o cupă pentru băut și un platou cu firnis gri (**Grafic 2**).

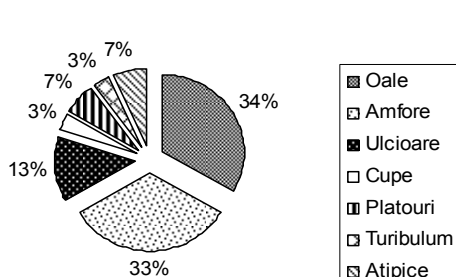
Pe baza analizei primare, se poate afirma că fragmentele recuperate provin de la minim 11 vase: o amforă, două ulcioare de tip amforetă, patru oale, două platouri, o cupă și un *turribulum* (**Tablelul 1**). Proveniența acestor produse, așa cum vom arăta în continuare, este exclusiv de origine locală, atât din punct de vedere compozițional cât și tipologic încadrându-se perfect în repertoriul centrului de olari din Alba Iulia-Partoș⁵.

Grafic 1: Repartitia ceramicii in functie de contextul stratigrafic

⁴ Orton 1975, p. 30 sqq.

⁵ Cercetări arheologice desfășurate între 1989-1992 pe teritoriul Colonia Aurelia Apulensis (astăzi cartierul Partoș din Alba-Iulia) de A. Diaconescu a scos la iveală prezența mai multor cuptoare de ars ceramică și a gropilor de dejecție ale acestora (Schaffer, Diaconescu 1997, p. 197-205). Reluarea săpăturilor între 1998-2003 de un colectiv internațional (Apulum Project) a confirmat prezența unor ateliere ce au produs atât ceramică de uz comun, ceramică fină și în tehnica *terra sigillata*, cât și amfore sau vase de provizii (*dolia*). Din punct de vedere stratigrafic, există două faze de producție, cea de-a doua fiind stabilită de la sfârșitul secolului II până la mijlocul secolului III, ce corespunde de asemenea unor schimbări în repertoriul ceramic (Ciaușescu, Symods, în pregătire). Rapoartele științifice ale echipei de specialiști vor fi publicate într-un volum monografic coordonat de Dr. A. Diaconescu, Dr. Ian Haynes și Dr. A. Schäfer. Până în prezent, sunt disponibile numai rezultatele preliminare cu privire la producția ceramică în secolul II p. Chr. (Ciaușescu 2005), ceramica cu caracter cultic (Hopken 2003, Fiedler 2005) sau rapoarte interim (Diaconescu, Haynes, Schäfer 2001).

Grafic 2: Continutul ceramic al grupii G1

G1		
Numărul de vase estimate		
Forma	Nr. Fragm.	ENV
Oale	10	4
Amfore	10	1
Ulcioare	4	2
Cupe	1	1
Platouri	2	2
Turribulum	1	1
Atipice	2	0
Total	30	11

Predomină numeric recipiente pentru vin, atât amfora cât și ulcioarele de tip amforetă pentru păstrat lichide fiind destinate unui astfel de conținut⁶. Vasele de gătit sunt prezente numeric cam în aceleași proporții, ca număr de indivizi fiind însă ușor mai numeroase. Este de remarcat prezența unui fragment de *turribulum*, categorie ceramică asociată cu practici de cult (funerare, domestice, în cadru organizat - templu, sanctuar, etc.), indiferent de contextul de descoperire⁷.

Pastele (fabrics)

Divizarea grupului s-a făcut inițial în funcție de ardere (oxidantă/ reductantă), apoi ținând cont de calitatea și structura compozițională a pastelor. Examinarea microscopică (x20) a fragmentelor dovedește originea locală a produselor, fiind identificate 8 din cele 15 tipuri de paste de pe situl de producție din Partoș⁸. Acestea corespund categoriilor generale desemnate drept *ceramică fină* (F), *ceramică grosieră* (G), fabric de *amfore*(AMF), cu următoarele subcategorii determinate de detaliile tehnologice:

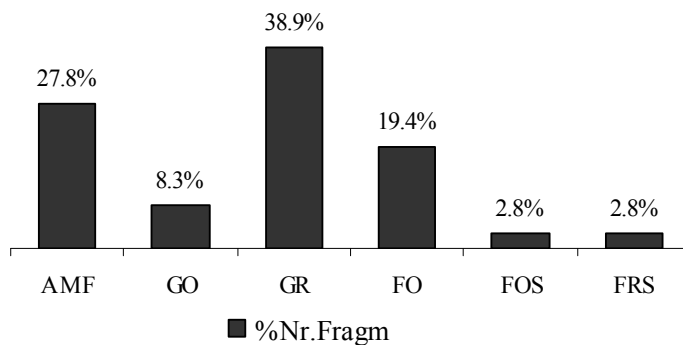
Tabel 2

Grup	Echivalent	Fabric
GR	Ceramică grosieră arsă reductant	F1, F2
GO	Ceramică grosieră arsă oxidant	F3
FO	Ceramică fină arsă oxidant	F4, F5
FOS	Ceramică fină arsă oxidant cu slip/firnis	F7
FRS	Ceramică fină arsă reductant cu slip/firnis	F6
AMF	Amfore	F8

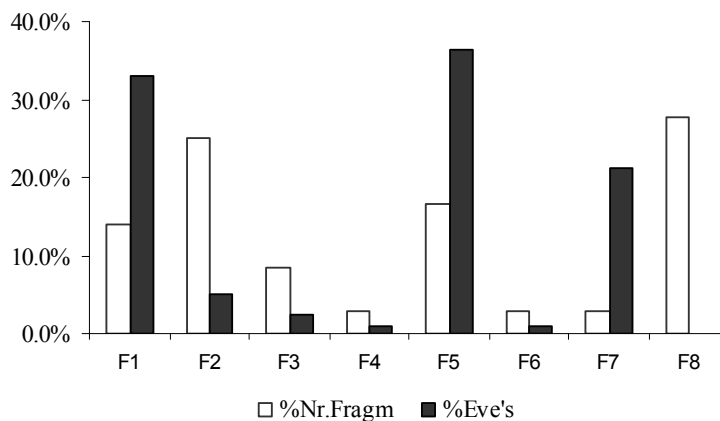
⁶ Analiza chimică a rășinii descoperite pe fundul unor fragmente provenind de la vase de același tip din Partoș a demonstrat prezența cholofonului, o substanță folosită în procesul de vinificație (Moga, Ciobanu, Drîmbărean 2000, p. 164, Pl. 13).

⁷ Bird 2001; 2004.

⁸ Pentru simplificare vor fi numite F1-F8 (F = fabric). Principalele caracteristici în descrierea acestora sunt date de natura, mărimea, frecvența și aranjarea incluziunilor în matricea argiloasă, așa cum pot fi acestea observate cu un microscop binocular. Identificarea și descrierea (*hand specimen*) tipurilor de *fabrics* din producția locală (Partoș) a fost realizată de Fiona Seeley de la Museum of London Specialist Service (Seeley 1999). Rezultatele detaliate ale analizelor chimice și petrologice vor fi furnizate de Dr. G. Schneider, Freie Universität Berlin.

Grafic 3: Distribuția categoriilor de paste

Grafic 4: Reprezentarea tipurilor de paste

Pastele de factură semigrosieră, în special cele arse reductant cu duritate mai mică, sunt bine reprezentate numeric. În această categorie predomină evident vesela de gătit (oalele și platourile pentru prăjit), care necesită o compoziție mai poroasă și grosieră cu rezistență termică crescută și factor de dilatare alpha mai mare.

Grupul de paste fine-semifine, cu ardere oxidantă intensă, rezistentă la șocuri mecanice, cu sau fără slip, este prezent cam în aceleași proporții. Sub aspect tipologic este ilustrat de ulcioare, farfuria, cupa și capacul. Un singur *fabric* de **amforă** a fost identificat (F8), toate fragmentele provenind în fapt de la același recipient.

Considerații tipologice

Descriere paste	
F1	Pastă semigrosieră, de culoare gri (5YR/6/1) matrice neregulată, incluziuni mici de cuarț alb/gri, moderat abundente, calcit mărunțit (moderat) și ocazional mica, vizibilă mai ales pe suprafața externă.
F2	Pastă grosieră, de culoare gri (5YR/4/1), matrice neregulată, incluziuni medii de cuarț alb, calcit mărunțit abundent și ocazional mica.
F3	Pastă semigrosieră, de culoare roșu-orange (5YR/6/8), cu incluziuni moderate de cuarț alb/gri, oxizi și hidroxizi de fier.
F4	Pastă semifină de culoare bej (5YR7/3-4), cu incluziuni dispersate foarte mici de cuarț, particule moderate de oxid de fier (roșii) și ocazional mica.
F5	Pastă semifină de culoare roșu-orange (10R/5/8), cu incluziuni dispersate foarte mici de cuarț, particule moderate de oxid de fier (roșii) și ocazional mica.
F6	Pastă fină de culoare gri (10YR/7/1), cu particule dispersate foarte fine roșii și negre, puțină mica și foarte puțin cuarț alb bine mărunțit.
F7	Pastă fină de culoare roșie (10R/6/8), cu matrice regulată, incluziuni foarte dispersate și ocazionale de cuarț foarte bine mărunțit, oxizi și hidroxizi de fier. Firnis-ul are culoare mai închisă decât pasta.
F8	Pastă fină spre semifină, de culoare orange-roșu (10R/5/6), cu matrice ușor neregulată, dominată de incluziuni fine albe, identificate ca fiind microfosile prezente în lut, foarte puțin cuarț alb-gri de mărime mică, oxizi și hidroxizi de fier, precum și ocazional mica. Suprafața este acoperită de un slip alb-crem, care se desprinde cu ușurință.

Repertoriul tipologic al acestui grup corespunde fidel seriei tipologice a atelierelor din Partoș de la sfârșit de secol II – începutul secolului III⁹. Cercetări recente desfășurate pe acest sit de producție au demonstrat că olarii de la Apulum, de origine norrico-pannonică, sosiți odată cu Legiunea XIII Gemina și primii coloniști, reproduc un repertoriu tipologic și decorativ majoritar norrico-pannonic, atât în ceramica comună cât și în cea fină¹⁰. Treptat se dezvoltă un repertoriu local, în prima jumătate a secolului III, putându-se vorbi practic de un stil propriu olarilor apulensi în realizarea anumitor categorii ceramice – a se vedea execuțiile extrem de originale ale unor *turribulae* descoperite în sanctuarul lui Liber Pater, pentru care nu s-au găsit analogii în alte provincii¹¹. În general, formele din secolul II rămân în producție și în secolul III, însă cifrele de producție sunt mult mai mici, locul lor fiind luat de variante noi, care nu sunt atestate în repertoriul tipologic anterior. Acestea sunt foarte frecvente pe măsură ce se înaintează în straturile mai târzii, devenind tipurile principale, statistic

⁹ Ciușescu 2005.

¹⁰ Ciușescu, Symonds, în curs de apariție.

¹¹ Fiedler 2005, p. 103, Abb.7/1-4; Höpken 2004, p. 241.

majoritare în complexele de secol III, nu numai pe situl de producție, ci și pentru vesela descoperită la sanctuarul lui Liber Pater, care apare în imediata apropiere a atelierelor începând cu perioada severiană. Alte săpături din Partoș sau din Alba Iulia în general¹², inclusiv grupul ceramic care prilejuiește această analiză, confirmă această situație constatată pentru cel mai important centru de producție al așezărilor de la Apulum.

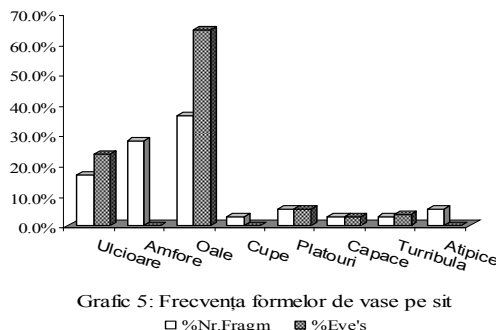
Majoritatea tipurilor din Apulum corespund și din punct de vedere cronologic analogiilor din Pannonia secolelor II-III¹³, unele fiind însă introduse pe plan local ușor mai târziu. Din aceste considerente, analogiile vor fi orientate către Norricum și Pannonia și nu spre alte situri din Dacia, astfel de constatări fiind relevante mai ales la nivel local, determinate de un anumit specific legat în bună măsură de originea coloniștilor și evoluția ulterioară a așezării. Încadrările cronologice stabilite pentru produsele apulense nu pot fi valabile prin analogie și pentru alte situri, unde tipurile respective au fost poate introduse mai repede sau, dimpotrivă, ulterior. Acestea rămân de verificat prin analize tipologice, statistice, compoziționale etc. ale centrelor de producție locale sau cele care au aprovizionat așezarea respectivă.

Formele

Fiecare clasă reprezentată este extrem de unitară din punct de vedere tipologic, fiind identificat în general un singur tip principal cu maxim două variante.

Ulcioarele de tip amforetă din G1 sunt identice ca formă (Pl. 1/1,2), exemplarul din nivelul superior de dărâmătură (Pl. 1/3) fiind de fapt o variantă a acestui tip.

Caracteristicile generale ale tipului sunt: gura largă (14-16cm), buza înaltă cu o canelură adâncă pe suprafața externă (varianta *a*) sau cu mai multe incizii paralele (varianta *b*). Sunt vase de stocat lichide de dimensiuni medii-mari, cu una sau două toarte late, în mai multe benzi, corp ovoidal cu umeri marcați și fund inelar. Adesea sunt pictate pe gât sau întreaga jumătate superioară cu o vopsea roșie, ca o angobă foarte subțire, uneori în combinație cu vopsea neagră sau sub forma unui decor *marmorat*¹⁴. Vasele sunt confecționate din paste oxidate semifine de tip F5.

Grafic 5: Frecvența formelor de vase pe sit
□ %Nr.Fragm   ■ %Eve's

¹² Moga, Ciobanu, Drîmbărean 2000; Ciobanu, Rodean 1997; Ciobanu 2002.

¹³ Brukner 1981; Bonis 1942; 1979; Vamos 2002; Poczy, Zsidy 1992.

¹⁴ Ciaușescu 2005, p. 324, No. 39-44.

Varianta a (Brukner's *two handed jug type 9*, T.153/31T) începe să fie produsă local după mijlocul secolului II, în timp ce *varianta b* (Brukner's *two handed jug type 4*, 185, T.151/14) este frecventă doar începând cu contextele de sfârșit de secol II, mai ales în prima jumătate a secolului III p. Chr. În Pannonia ambele variante sunt răspândite în secolul II¹⁵.

Oalele (Pl. 1/5-8). Aparțin în majoritate tipului *oală cu buza triunghiulară și umăr marcat* (*Schoultertöpfe*, Ettlinger 1949, Taf. 12.2, Brukner's jar type 12, Taf. 114), forma cel mai des întâlnită în Apulum la sfârșitul secolului II, dar mai ales în secolul III¹⁶. Exemplarele similare din Pannonia se datează în general în secolul III¹⁷. Un singur fragment descoperit în afara gropii corespunde tipului *oală cu buza rotunjită și ranură pentru capac*, adesea și cu o toartă (**Pl. 1/9**), comună mai ales producției de secol II, dar întâlnită și în secolul următor în proporții mai mici.

Platouri (Pl. 1/10,11). Sunt forme deschise, cu fundul plat, pereți oblici, buza simplă, fără să fie practic delimitată de corp. Forma este o imitație a vaselor cu înveliș roșu pompeian¹⁸, comună pe toate siturile romane, fără să sufere modificări semnificative în secolele I-III. Prezența urmelor de ardere secundară la interior sugerează utilizarea lor în bucătărie, probabil pentru prăjit alimente sau copt pâine, de unde puteau fi așezate direct pe masă. Sunt confecționate atât din pastă grosieră (F1), cât și din pastă fină cenușie, cu firnis (F6).

O singură bază inelară, păstrată fragmentar, pare să fie de la o **cupă**, confecționată dintr-un *fabrics* local de *terra sigillata* (F7), fiind probabil o imitație a formei Dragendorff 27, după cum pare să sugereze înclinația peretelui inferior.

Capace (Pl. 1/13). Fragmentul descoperit are buza profilată, un tip mult mai des întâlnit în repertoriul sfârșitului de secol II decât anterior¹⁹.

Turribulum (Pl. 1/14). Singurul fragment identificat provine de la un exemplar cu buza alveolată, unul din cele mai simple și larg răspândite tipuri de *turribula*, care a fost produs local din secolul II până la sfârșitul acestui sit de producție²⁰. Pasta din care este confecționat este grosieră și poroasă (F3), suprafața fiind acoperită cu o peliculă albă pe bază de praf de calcar. Prezintă urme de ardere pe interiorul buzei.

Amfora (Pl. 2). Cele zece fragmente identificate provin de la o singură amforă cu corp alungit și canelat, acoperit de un slip de culoare alb-crem, care se desprinde cu ușurință. Producția locală a acestor amfore este dovedită de descoperirea unui cuptor și a unor rebuturi foarte deformate, pe situl de producție din Partoș, în campaniile din 1989-1992²¹. Începutul acestei producții se plasează în prima

¹⁵ Brukner 1981, p. 185.

¹⁶ Ciaușescu 2005, p. 324, Nr. 10,11; Fiedler 2005, Abb. 16/4,5; Höpken 2003, p. 248, Nr. 72, 74.

¹⁷ Brukner 1981, p. 105.

¹⁸ Peacock 1977, p. 147-162; tipul IV.J în tipologia Marsh & Taylers 1978.

¹⁹ Ciaușescu 2004, p. 324, No. 48,49.

²⁰ Ciaușescu 2004, p. 324, No. 50,51; Höpken 2003, p. 243, No 18, 19.

²¹ Diaconescu, Schäfer 1997; Schäfer, Fiedler, Höpken 2002, Abb. 3; *Apulum Project* website.

jumătate a secolului III; nici un fragment de acest tip nu a fost identificat pentru contextele de producție din secolul II. Aria de distribuție este puțin cunoscută în acest stadiu, fiind reperate în momentul actual doar în *hinterland*-ul așezării Apulum²².

Tabel 2. - Date generale despre ceramica de pe sit

Context	Fabric	Forma	Decor	Nr.		Diam. buza	EVE
				Fragm	Ilustratie		
ND	F5	Ulcior	Pictat	1	1	17	0.32
G1	F5	Ulcior	-	1	2	16	0.05
G1	F5	Ulcior	Pictat	3	3	16	0.32
ND	F5	Ulcior	-	1	4	-	-
G1	F1	Oală	-	1	5	14	0.22
ND	F1	Oală	-	1	6	18	0.05
ND	F1	Oală	Caneluri	1	7	15	0.24
G1	F1	Oală	Caneluri	1	8	26	0.24
ND	F2	Oală	Caneluri	1	9	18	0.15
G1	F1	Platou	-	1	10	20	0.11
G1	F6	Platou	-	1	11	24	0.05
G1	F7	Cupă	-	1	12	-	-
ND	F4	Capac	-	1	13	28	0.08
G1	F3	<i>Turribulum</i>	Alveole	1	14	20	0.11
G1	F8	Amforă	Caneluri	10	15	-	-
G1	F3	Atipice	-	2	-	-	-
G1	F2	Oală	-	1	-	-	-
G1	F1	Oală	-	7	-	-	-

****

Deși restrâns cantitativ, analiza acestui corp ceramic aduce o contribuție semnificativă la cunoașterea economiei interne a celei mai mari așezări urbane

²² Proiectul româno-britanic *Apulum Hinterland Fieldwalking Project*, coordonat de Dr. Ian Haynes, Prof. Dr. Iuliu Paul și Drd. Doru Bogdan se desfășoară începând din 2003 la Alba Iulia, având ca obiectiv principal investigarea *hinterland*-ului orașului Alba Iulia, printr-o combinație de survey aerian, prospecții geofizice, cartare GPS, periegeze și sondaje arheologice. Proiectul urmărește să surprindă evoluția și intensitatea procesului de locuire în *hinterland*, din preistorie până în Evul Mediu, schimbările survenite de-a lungul acestui interval, relația oraș-teritoriu rural, distribuția produselor în teritoriu sau aprovizionarea orașului de anumite surse din *hinterland*-ul său etc. A fost investigată intensiv o suprafață de 200 km² pe mai multe transecte, fiind localizate cu precizie și cartate atât siturile cunoscute anterior cât și noile descoperiri. Unele situri de interes special au fost sondate arheologic (*villa* de la Oarda, Vințu de Jos), proiectul fiind încă în desfășurare. Echipa de cercetare cuprinde specialiști pentru toate perioadele: M. Gligor, P. Mazare, M. Ciaușescu, G. Sicoe, I. Oltean, S. Panczer, Anke Cross, Alison Carnell, precum și topograful Duncan Lees, M. Breazu, T. Borșan, I. Maican. Rezultatele vor fi publicate într-un volum coordonat de cei trei directori de program (<http://www.bbk.ac.uk/hca/staff/haynes/ahp.htm>).

de la nord de Dunăre. Grupul prezintă interes din perspectiva analizei distribuției produselor atelierelor locale pe piața internă a orașelor de la Apulum. Departe de a constitui un element de noutate, este în fapt o confirmare de aspect economic, care aduce argumente în sprijinul unor afirmații ce până recent nu puteau fi fundamentate în lipsa cunoașterii repertoriului tipologic și compozițional al producției locale.

MIHAELA CIAUȘESCU, MIHAI GLIGOR

SOME CONSIDERATIONS ON A CERAMIC ASSEMBLAGE FROM SEVERAN APULUM. CONTRIBUTIONS TO THE ECONOMY OF THE APULUM SETTLEMENTS

ABSTRACT

This study analyzes the pottery found during a small rescue excavation brought about by private property development in Alba Iulia (Încoronării Blvd. No. 26). The site is located in the territory of the second town of the Apulum conurbation (*municipium Septimium Apulensis*), in the vicinity of the Austrian citadel standing walls. The excavated surface is relatively small (6x1.5 m), allowing for a very restricted investigation. A structure delimited by two parallel walls was unearthed, as well as a rectangular surface for preparing lime mortar used for the masonry of these structures. Later, everything was cut by a waste pit containing pottery sherds, large animal bones, a wooden fragment and an extremely corroded unidentifiable bronze coin.

The ceramic content of the waste pit (G1) is highly homogenous, both typologically and chronologically. All fragments can be safely identified as products of the recently investigated kiln-site Apulum *Partoș* (Ciașescu 2005, Ciașescu, and Symonds forthcoming). The pottery corresponds to the type series established for the late 2nd and early 3rd centuries. The local repertory is essentially of Pannonian influence, probably due to the origins of the first potters and the demand of the local market. The market was initially represented by Legion XIII Gemina, which had been quartered in Pannonia for a long time, the veterans of these troops and numerous colonists.

About half of all fragments belong to wine containers, both amphora and large storage flagons. The local production of such *amphora* is proven by wasters and the discovery of a kiln dated 3rd century A.D. in Apulum *Partoș* (Diaconescu, Schäfer 1997). No evidence of previous *amphorae* production had been recorded on this production site. Also, a complete firing of storage flagon of the aforementioned type dating from mid to late 2nd century, which had been dumped with the kiln itself, was excavated on the same production site (Ciașescu 2005). The jar fragments are equally represented and generally belong to the *Schoultertöpfe* type. This type dominates the 3rd century assemblages at the sanctuary of Liber Pater (Fiedler 2005) and has gradually replaced the 2nd century most common *lid seated jars with one handle*, a type still in use on a smaller scale in the 3rd century. Other classes are illustrated by only one fragment: the base of a cup, an oxidized lid and a pinched tazza rim. The eight materials identified are identical with the *Partoș* materials, which have been described and encoded by Fiona Seeley (MOLAS).

This ceramic assemblage is very relevant for the study of the Apulum region economy, as it safely marks a site on the map of the Apulum *Partoș* products' distribution and marketing. Although the local distribution of these products appears obvious, it has to be further supported by such evidence.

Abrevieri bibliografice

- Bird 2001 - J. Bird, "Censers, incense and donors in the cult of Mithras", în N. J. Higham (ed.) *Archaeology in the Roman Empire: a tribute to the life and works of Professor Barri Jones*, BAR International Series, 940, 2001, p. 303-310.
- Bird 2004 - J. Bird, "Incense in Mithraic ritual. The evidence of the finds", in M. Martens, G. DeBoe (eds.), *Roman Mithraism: the evidence of the small finds* (Tienen), 2004, p. 191-199.
- Bogdan-Cătănciu 2000 - I. Bogdan-Cătănciu, "Territoire civile et militaire a Apulum", în H. Ciugudean, V. Moga (eds.), *Army and urban development in the Danubian provinces of the Roman Empire*, Biblioteca Musei Apulensis XIV, 2000, p. 109-139.
- Bonis 1942 - E. Bonis, "Die Keiserzeitliche Keramik von Pannonien", în *DissPann*, II, Nr. 20, 1942.
- Bonis 1979 - E. Bonis, "Das Töpferviertel "Gerhat" von Brigetio", in *Folia Archaeologica*, 30, 90-150, 1979.
- Ciușescu 2005 - M. Ciușescu, "Early pottery production in Apulum (Partos): an overview of the recent research", în *RCRF, Acta*, 39, 2005, p. 319-327.
- Ciușescu, Symonds (în pregătire) - M. Ciușescu, R. Symonds, "The pottery production center Apulum-Partos during the 2nd and 3rd century AD", în monografia *Apulum Project*, volum coordonat de A. Diaconescu, I. Haynes, A. Schäfer.
- Ciușescu (în pregătire) - M. Ciușescu, "Roman Ceramic finds from Apulum's hinterland", în volumul monografic *Apulum Hinterland Fieldwalking Project*, coordonat de I. Haynes, I. Paul, D. Bogdan.
- Ciobanu, Rodean 1997 - R. Ciobanu, N. Rodean, "Raport preliminar privind cercetările arheologice de salvare din Dealul Furcilor-Alba Iulia. Campania 1995 (1)", în *Apulum*, 34, 1997, p. 177-196.
- Ciobanu 2002 - R. Ciobanu, "Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Alba Iulia-Apulum II-Dealul Furcilor-str. Izvor, f.n.", în *Patrimonium Apulense*, II, 2002, p. 138-139.
- Ciobanu 2005 - R. Ciobanu, "Sala cu picturi și hypocaust din așezarea romană Apulum II", în *Apulum*, XLII, 2005, p. 123-136.
- Diaconescu 2004 - A. Diaconescu, "The towns of roman Dacia: an overview of the recent research", în W. Hanson, I. Haynes (eds.), *Roman Dacia. The making of a provincial society*, JRA Suppl. Series Number Fifty-six, 2004, p. 87-143.
- Diaconescu, Piso 1993 - A. Diaconescu, I. Piso, "Apulum", în *La politique edilitaire dans les provinces de l'Empire Romain* (Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse, Deva 1991), Cluj-Napoca 1993, p. 67-82.
- Diaconescu, Haynes, Schäfer 2001 - A. Diaconescu, I. Haynes, A. Schäfer, "The Apulum Project – Summary Report of the 1998 and 1999 season", în S. Altekamp, A. Schäfer (eds.), *The impact of the Rome on Settlement in the North-western Danube Provinces*, Oxford 2001, p. 115-128.
- Fiedler 2005 - M. Fiedler, "Kulzgruben einer Liber Pater Heiligtums in Römische Apulum (Dakien). Ein Vorbericht", în *Germania*, 83, 2005, p. 95-125.
- Gligor și colab. 2005 - M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, "O descoperire aparținând epocii romane de la Alba Iulia, B-dul Încoronării, nr. 26", în *Patrimonium Apulense*, V, 2005 (sub tipar).
- Gligor și colab. 2006 - M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, T. Borșan, I. Maican, "Raport asupra cercetărilor arheologice preventive de la Alba Iulia-Dealul Furcilor, B-dul Încoronării, nr. 26 (proprietatea Hârceagă)", în *CCA*, 2006, p. 68-69.
- Höpken 2003 - C. C. Höpken, "Die Funde aus Keramik und Glass aus einem Liber Pater Bezirk in Apulum", în *Roman Mithraism: the evidences of Small Finds*, Tienen 2003, p. 239-57.

- Marsh, Tyers 1978 - G. Marsh, P. A. Tyers, "The Roman pottery of Southwark", în J. Bird, A. H. Graham, H. L. Sheldon, P. Townend, J. Bailey, A. Locker, H. Chapmen, J. Harries (eds.), *Southwark excavation 1972-74*, LAMAS & Surrey Archaeological Society Joint Publications, 1, 1978, p. 533-582.
- Moga 1998 - V. Moga, *Castrul roman de la Apulum*, Cluj-Napoca 1998.
- Moga 1999 - V. Moga, "Fortificația romană și cele două centre urbane Apulum", în D. Protase, D. Brudașcu, *Napoca. 1880 ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca 1999, p. 175-180.
- Moga, Ciobanu, Drîmbărean 2000 - V. Moga, R. Ciobanu, M. Drîmbărean, "Recherches archéologique à Partos (Municipium Aurelium Apulensis et Colonia Aurelia Apulensis)", în H. Ciugudean, V. Moga (eds.), *Army and urban development in the Danubian provinces of the Roman Empire*, Biblioteca Musei Apulensis, XIV, 2000, p. 141-202.
- Orton 1975 - C. Orton, "Quantitative pottery studies: some progress, problems and prospects", în *Science and Archaeology*, 16, 1975, p. 30-35.
- Peacock 1977 - D. P. S. Peacock, *Pottery and early commerce: Characterization and trade in Roman and Later Ceramics*, London 1977.
- Poczy, Zsidy 1992 - K. Poczy, P. Zsidy, *Römische Keramik in Aquincum*, Budapest 1992.
- Schäfer, Diaconescu 1997 - A. Schäfer, A. Diaconescu, "Das Liber Pater Heiligtum von Apulum (Dakien)", în H. Cancik, J. Rupke, *Römische Reichreligion und Provinzialreligion*, Tübingen 1997, p. 195-218.
- Schäfer, Fiedler, Höpken 2002 - A. Schäfer, M. Fiedler, C. Höpken, "Sakrale Räume und Kulturpraktiken in städtischen Zentren Dakiens", în *Humboldt Spektrum*, 9, 2002, p. 24-28.
- Seeley 1999 - F. Seeley, "Pottery and Ceramic Building Material Report", în *Apulum Project Interim Report*, 1999, p. 32-34 (raport nepublicat).
- Vamos 2002 - P. Vamos, "Fazekasműhely az Aquincumi Canabae deli Reszen", în *Archaeologiai Ertesítő*, 127, 2002, p. 5-87.
- <http://www.bbk.ac.uk/hca/staff/haynes/apulum/>

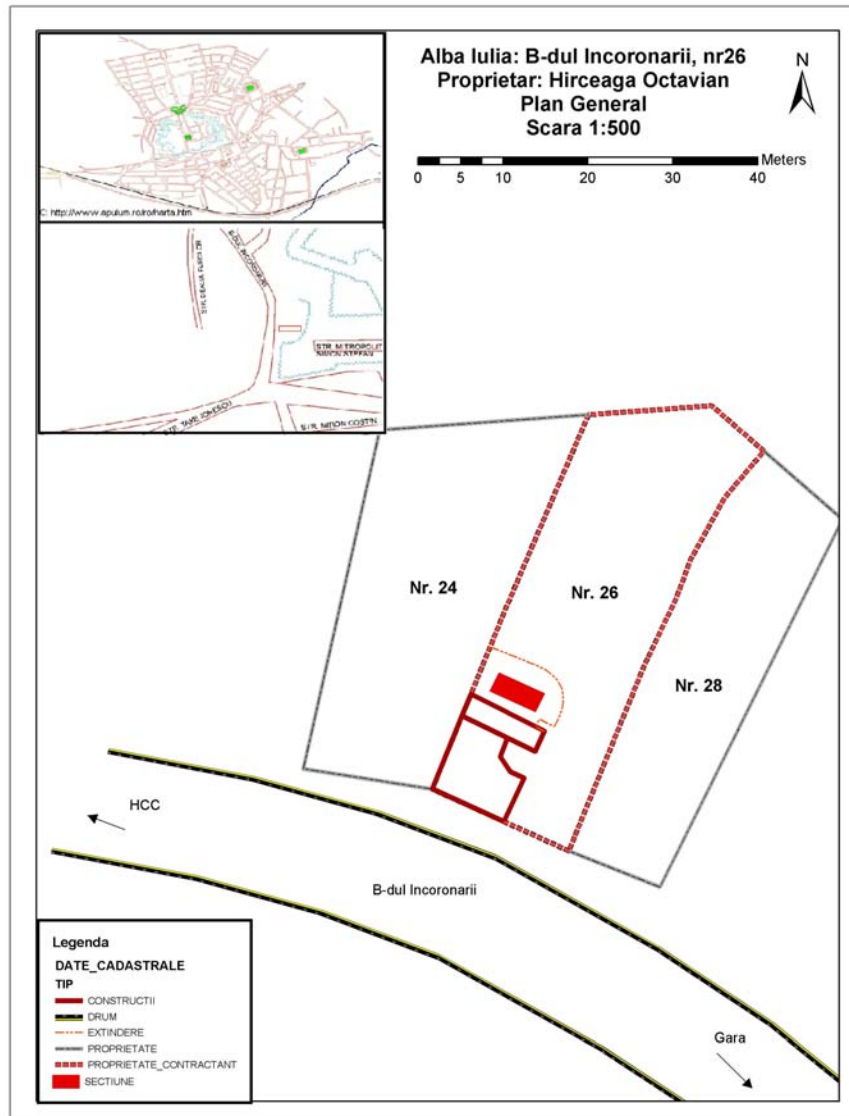
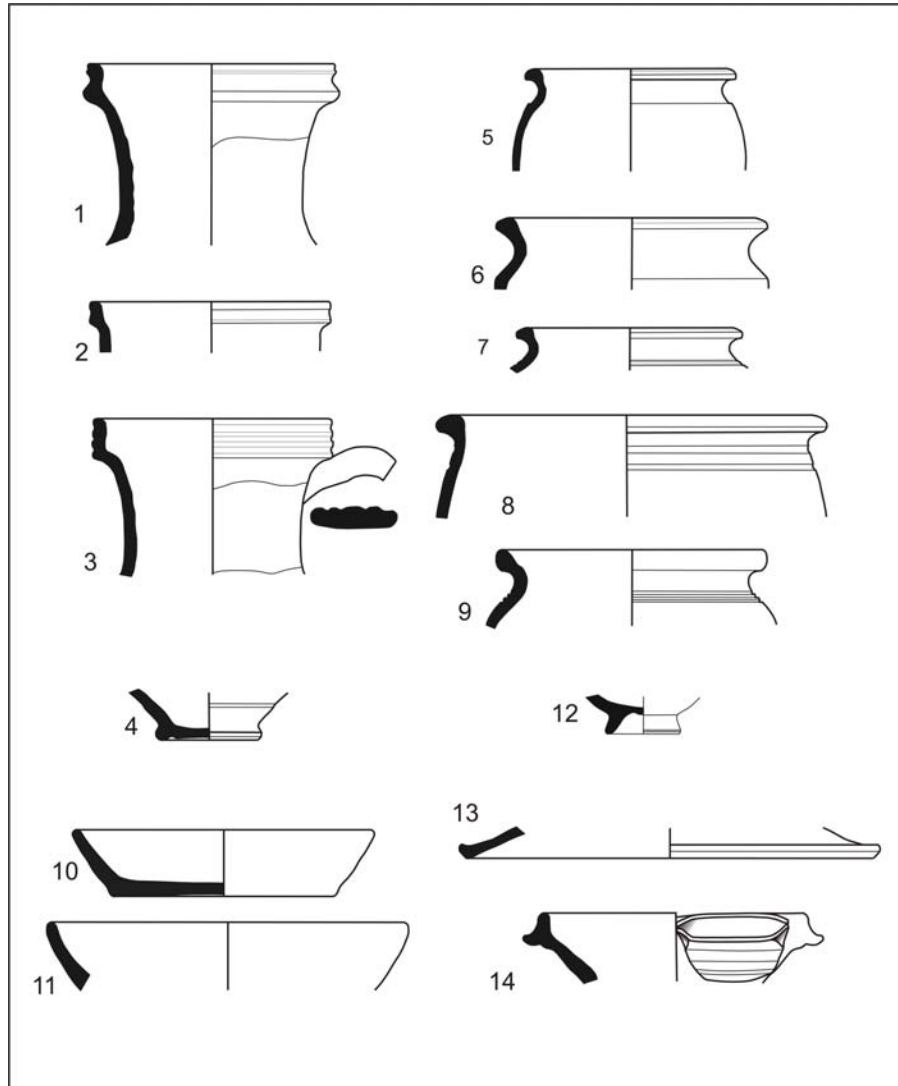

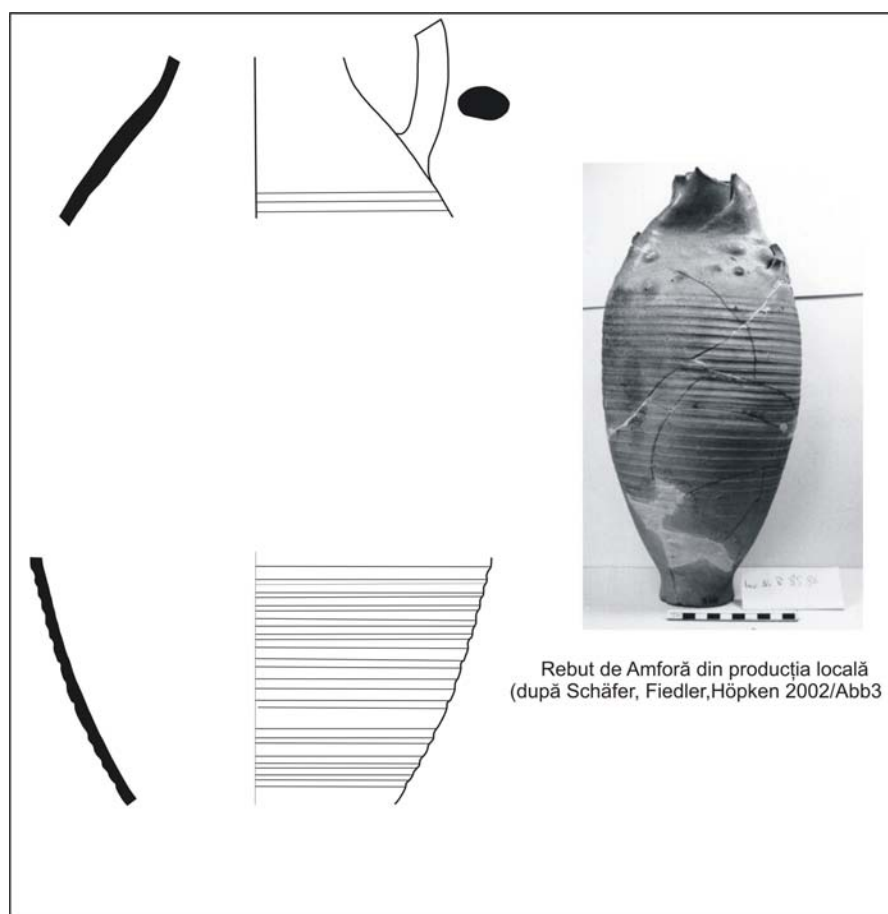
Fig. 1. - Alba Iulia, B-dul Încoronării. Plan de situație cu dispunerea unității de cercetare arheologică.

Fig. 2. - S I/2005 (proprietatea Hârceagă).

Planșa 1
(Scara 1:3)

Planșa 2
(Scara 1:3)